

*Ђуро Бодрожих**
Институт за политичке студије, Београд

РЕЛИГИЈА И ИДЕНТИТЕТ НА БАЛКАНУ**

Сажетак

Предмет овог рада је анализа узајамног односа религијског и етничког идентитета на простору Балкана. Рад је из домена културне историје народа који овај простор настањују. Иако постоје битне разлике између верског и етничког идентитета, између њих постоји сличност, јер и један и други проистичу из сличних културних мерила, узајамно се преплићу и подупиру. Балкански простор није никакав изузетак, постоје бројни примери да се оно што је у почетку било верска заједница претвори у етничку заједницу чији се идентитет заснива на верским мерилима диференцијације. Уколико Балкан није изузетак добар је пример: улазак у верску заједницу значио је и улазак у народносни корпус, излазак је представљао кидање етно-културних веза. Овим радом настојимо указати на порекло и историјски контекст овог процеса. У раду је коришћен културно-историјски метод, као и социолошки метод.

Кључне речи: Словени, религија, нација, идентитет, православље, римокатолицизам, ислам.

По најстаријим изворима, поткрепљеним каснијим истраживањима, Словени су били монотеисти. Веровали су у једног – врховног бога. Тај, једини, небески бог, кога су познавали сви Словени био је господар целокупне природе, али се он није бавио животом појединачног човека и његовом судбином. Појединац,

* Научни сарадник

** Овај рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

његов живот и судбина, зависили су од нижих, човеку сличних, божанстава. Последње божанство била је Морена – она која спроводи душу после смрти. Није било посебног свештеничког сталежа, храмова и општег богослужења. Сваки отац породице био је уједно и свештеник (жрец). Он је обављао богослужбене радње, приносио жртве и вршио верске обреде. А све се то чинило под ведрим небом, на обалама река и ободима гора, поред заложеног огња.¹⁾ „Наћи ћемо народ без храмова, кому су олтари уз врела и гајеве, кому се сила његовога највећег бога громовника одсијева у трацих сунчаних, у јасној зори, у звијезди даници и у блиедом мјесецу, а између неба и земље врве и гоне се свјетли и тамни дуси“.²⁾ Обредне радње чињене су на врховима гора одакле пуца поглед на племенску земљу. Уколико би се то чинило код вода онда увек код текућих и бистрих, живих вода. Веровало се да се у њиховом вечном току огледа сила светлог бога, да су само у таквој води живели светли духови који су примили жртву и њен миомирис носили пред престо врховног божанства. А никако у стајаћим водама.³⁾

Словени су, што се види по погребним обичајима, веровали у бесмртност душе. Душа не умире заједно с телом, већ, кад тело умре, она у виду даха или ветра, одатле и корен речи, излази на уста и наставља живот враћајући се свом извору. По веровању старих Словена душа је искра оног вечног огња, затворена у тело, којем се по смрти враћа. Зато се, кад неко умре, и данас каже: угашио се, утулила му се свећа или затрло му се огњиште. Кад се за неког каже да је плануо „као огањ живи“ значи да се свом душом узбудио.⁴⁾ По Веселину Чајкановићу, главно место у старој српској религији заузима култ предака. Он је, према истом аутору, задржао своје место и у новој вери: „Без претеривања може се рећи да се *цела српска религија своди на култ предака*“.⁵⁾ А то није ништа друго до веровање у бесмртост. Све религије су, пише Мигел де Унамуно, настале из обожавања мртвих, а то је, у ствари, обожавање бесмртности.⁶⁾

1) Перо Гавранић, Политичка повијест хрватског народа: од почетка до данас, Загреб, Штампарија и литографија Албрехта, 1895, стр. 107-110.

2) Тадија Смичиклас, Повиест хрватска I, Загреб, Матица хрватска, 1882, стр. XXIII.

3) Исто, стр. 120.

4) Исто, стр. 127.

5) Веселин Чајкановић, О магији и религији, Београд, Просвета, 1985, стр. 264.

6) Мигел Де Унамуно, О трагичном осећању живота, Београд, Дерета, 1990., стр. 37.

Како код Словена није било организованог свештенства или храмова за јавно богослужење, није било ни онаквог отпора примању хришћанства какво би се морало очекивати да је постојао какав свештенички сталеж, који би их од тога одвраћао; ако ни због чега другог, а оно да сачувају своје привилегије, своје приходе и свој друштвени положај. А и основна хришћанска идеја, о једном Богу, није им била страна јер су је и сами већ имали. Хришћанство није дало нови термин за божанство, већ је та реч остала иста и данас је у свим словенским језицима иста – Бог. Дакле она иста која је коришћена и у претхришћанским, незнабожачким временима: Стрибог, Дажбог, Црнобог.⁷⁾

Али то не значи да је христијанизација текла лако и без отпора. Напротив. Томе је доприносила и чињеница да је старо веровање било један заокружен систем. „Што више будемо улазили у познавање наше старе религије, све ћемо се више и, можемо рећи, пријатније изненађивати кад видимо са коликим су широким интересовањем и са коликом су доследношћу наши преци, на подлози ових веровања, створили читав религијски систем, у коме није било празнина и у коме ниједан проблем није остао постављен и нерешен.“⁸⁾ Прелазак с многобоштва на хришћанство ишао је код Срба доста споро. Процес христијанизације који је започео крајем VIII завршен је тек у време Светог Саве.⁹⁾ Један од разлога је и то што је хришћанство проповедано на туђем језику, а његови проповедници нису били превише обазриви према осећањима старих Срба за своју древну веру, отачко предање и укорењене обичаје. Било је и страха да се с новом вером не утврди и превласт странаца.¹⁰⁾

Прве записе о Словенима оставили су страни путописци којима није, или барем није све, веровати. Били су то представници другачијих цивилизација, охоли на своју прошлост или традиције, па су и њихови записи о Словенима, у којима су видели само варваре, често више карикатура него веран опис виђеног. Али има и записа којима је тешко оспорити веродостојност. Један стари запис о Словенима казује: „тако су снажан и страشان пук, да им нитко на

7) Луј Леже, *Словенска митологија*, Нова Пазова, Бонарт, 2003, стр. 43, 44.

8) Веселин Чајкановић, *Стара српска вера и митологија*, Београд, Српска академија наука и уметности: Српска књижевна задруга, 1994, стр. 29.

9) Радослав М. Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Геца Кон, 1921, стр. 1.

10) Исто, стр. 5, 6.

свиету не би одољети могао, када не би били поциепани у множини жупанија и обитељи“.¹¹⁾ У грчким записима о Словенима казује се да међу њима влада атактија (безредност) и анархија (безвлашће). „Ни у чем нису сложни међу собом; кад се једни у нечем сложе, други одмах оборе то њихово решење, јер сви гаје један према другоме „вражду“ и ни један неће другоме да се потчињава“.¹²⁾ Поцепаност и одсуство склоности ка организованом политичком животу главни су разлог зашто историја ове расе има онако жалостан ток. А изгледало је у једном трнутку, кад су словенски народи запосели половину Европе, да ће бити другачије, да ће они бити господари Европе и одлучујуће упливисати на њену историју. Разлог зашто се то није догодило разабера се из оног што казују наведени историјски записи. А, потом је дошла подела која је дефинитивно поделила словенски етнос. Јер верске разлике нису мале разлике, већ највеће које познаје људска историја. То превиђају само људи заслепљени секуларизмом и уз то склони да све сукобе објашњавају упућивањем на Фројдов ‘нарцизам малих разлика’. „Миленијуми људске историје су показали да религија није мала разлика него, могуће, најдубља разлика која може да постоји међу људима.“¹³⁾

Само тако се може објаснити да су људи истог порекла и из истог села могли остати туђи једни другима. „У Босни, на пример, не постоје готово никакве везе између књижевног стварања франевачких проповедника, православних калуђера и муслиманских дервиша, и ако су људи живели готово кућа до куће и имали, у главном, исту судбину.“¹⁴⁾ Из тог разлога, наставља Ђоровић: „Ми смо ма колико сродни, били туђи једни другима. Срби су имали више духовних и књижевних веза са Бугарима и Русима, него са Хрватима.“¹⁵⁾

Између Рима и Цариграда

Христијанизација јужнословенских народа започела је на балканском простору, на којем су се обрели након напуштања закар-

11) Перо Гавранић, Исто, стр. 113.

12) Пантелија Срећковић, Историја српскога народа, Београд, Краљевско-српска државна штампарија, 1884, стр. 42.

13) Самјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД, 1998, стр. 281 и 282.

14) Владимир Ђоровић, *Покрети и дела*, Београд, Геца Кон, 1921. стр. 105.

15) Исто, стр. 104.

патске прадомовине, на простору где су се сударале две вере и две цивилизације – простору који је поприште сукоба Истока и Запада. „Народи се на старој позорници појављују увек са новом снагом и у старом заплету.“¹⁶⁾ На историјску позорницу Европе, којом су у првим вековима доминирали Грци и Римљани, ступили су нови народи Германи и Словени „да замрсе историју, која до тада бијаше врло једноставна“.¹⁷⁾ Стари заплет у који су упали Словени довео је до поделе која ће трајно одредити њихову историју. Морамо кренути поиздаље да би смо знали како и зашто се то догодило.

Франачки краљ Карло Мартел зауставио је у бици код Поатјеа 732. надирање ислама ка европском Западу. Ова победа, уз још неке разлоге, препоручила је франачког владара папи да у њему почне гледати обновитеља империје римских цезара, а у служби његових циљева. Године 739. Гргур III упутио је позив Карлу Мартелу да преузме звање императора. Он је то одбио, али, једанаест година касније, његов син, Пипин, је пристао да по папском овлашћењу прими краљевску круну. Коначно, године 800. син овог Пипина, Карло Велики, крунисан је од стране папе за цара „Свете Римске империје“. Тиме је васкрсла мисао о обнови Римског царства, али до њене практичне реализације никад није дошло. Феудална расцепканост била је непремостива препрека и Карлу Великом и његовим наследницима на овом трону који је упркос петстогодишњем постојању остао само фикција. Прави господар ситуације био је, заправо, папа. Није било ниједне световне силе која би се могла супротставити његовој моћи. Једино је његова моћ била у стању да превазилази феудалне међе и забране, а он се тиме знао послужити.

Крунисање Карла Великог донело је у политичкој сфери оно што ће у области вере донети каснији раскол у цркви. Тим крунисањем погажено је дотадашње веровање и нарушен утврђени ред да може постојати само једно једино царство и једна једина хришћанска црква. И у Риму су полазили од тога да може постојати само једно царство. Крунисање Карла Великог није ишло за тим да се створи још једно царство, већ да новопроглашени цар замени византијског. Уздизање Карла Великог у Византији су примили као узурпацију. И једна и друга страна су наставиле да говоре о јединственој екумени на чијем врху стоји једно једино царство, али у

16) Ернст Јингер, „Гордијев чвор“, Чачак, Градац, Год. 18/1990, бр. 92, 93, 94, стр. 129.

17) Перо Гавранић, Исто, стр. 7.

стварности, од 800. године, постојала су два царства, једно на Истоку, а друго на Западу. „Васељена се распала у два дела, различита и у културном и у језичком и у етничком погледу.“¹⁸⁾

Крунисање Карла Великог, дело папства из 800. године, представља тренутак одвајања западне културе од византизма, с распадом Карлове империје назиру се границе потоњих западних држава и обриси једне нове културе чији ће носиоци бити те државе. Управо у време кад западне земље и народи излазе из византијског културног круга, Византија распростире свој утицај и „додаје свом генију на Северо-истоку Југо-Словене, а касније и Русију“.¹⁹⁾ Византијска култура је заменила грчко-римску и претходила романско-германској култури. Имала је „своје специфичне карактеристике, своја општа, јасна, строга и разумљива начела и своје одређене историјске последице“.²⁰⁾

Године 731. у новембру, папа Григорије III, сазвао је у Риму сабор западних епископа на којем је, поред осуде иконоборства, донета и одлука о одлучивању од цркве цара Лава. Овим је, слажу се историчари, утрт расцеп између Истока и Запада, који ће после послужити као основа расцепа у цркви.²¹⁾ Напрслина у односима латинског Запада и грчког Истока зачела се 731. године, временом се ширила чему су доприносили разлози политичке природе, као и културне разлике. Исток је критиковао више новотарија које су уведене у Риму видећи у њима одступање од изворних хришћанских начела: због увођења чистиштва, због принудног целибата за свештенство, зарад ускраћивања права свештенику да врши миропомазање крштених. До коначног раскида дошло је због одбијања православне Цркве да прими папско *Filioque* као додаток Nikeјском символу вере којим папа, на своју руку, уводи правило према коме Свети Дух исходи из Оца и из Сина.²²⁾ Предање везује раскол за 1054. годину, кад је папски нунције Хумберт оставио на олтару Свете Софије писмо којим се цариградски патријарх и његове присталице искључују из Цркве.

18) Георгије Острогорски, Историја Византије, Београд, Народна књига: АЛФА, 1998, стр. 191.

19) Константин Леонтјев, Византизам и словенство, Београд, Логос: Ортодос, 1994, стр. 11.

20) Исто, стр. 9.

21) Никодим Милаш, Православна Далмација, Нови Сад, Издавачка књижарница А. Пајевића, 1901, стр. 40.

22) Петр Смирнов, Истори Христианскои православной церкви, Москва, Крутицкое патриашее подворје, 1998, стр. 118.

Црквени раскол

Година 1054. се често узима као почетак раскола. У ствари, то је више био неуспео покушај помирења страна у сукобу, које већ нису биле у добрим односима. У намери да се превазиђу разлике и спорови, сусрели су се те године изасланици папе Лава IX са патријархом Михаилом Керуларијем.²³⁾ Међутим, полемика не само да није окончана већ се и наставила, с придодатим разлозима. Од тог времена у свим црквама на Истоку престало је помињање римског папе при богослужењу.²⁴⁾ Пустошења, пљачка и злочинства почињена у Крсташким ратовима придодали су верској конфронтацији и нетрпељивост која је имала јасне националне црте.²⁵⁾

У време кад је сав словенски народ, без обзира на етничку припадност, био у једној, истој, православној вери, почеле су размирице између Рима и Цариграда. Управо с IX веком почиње папство показивати оно лице каквим га данас знамо, какво је дотад било непознато. У првих осам векова сва васељенска црква признавала је првенство римског првосвештеника и посматрала га као првог по части међу црквеним првостолним епископима. По власти он је сматран равним осталим првостолним епископима. Нико није ни помишљао да он, чињеницом што столује у старој престоници државе, има нека посебна права и нарочиту власт над васељенском црквом. Исто тако, у питањима вере и морала, као и у другим питањима опште-црквеног карактера, признавала се непогрешивом само и искључиво власт Васељенског сабора коју су сви епископи, без обзира на место престола, признавали и безусловно јој се потчињавали. У IX веку све се преокреће и полаже се темељ теорије о папском примату. Први папа који је истакао претензију на власт над целом васељенском црквом био је Адријан I. Настанку овакве амбиције допринеле су и политичке околности. Нарочито чињеница да је папа неколико година раније постао и световни владалац припомогла је да он затражи и власт над другим епископима у цркви. Он је први изнео тезу да власт у цркви потиче од апостола Петра и да ју је он предао својим наследницима у Риму, а да други

23) Јован Мајендорф, *Византијско наслеђе у православној цркви, Краљево, Епархија жичка, 2006*, стр. 28.

24) Петр Смирнов, Исто, стр. 118.

25) Јован Мајендорф, Исто, стр. 28.

имају слушати и потчињавати се. Међутим, како је ово било лакше рећи него спровести, ваљало је да прође скоро један век да се ова идеја прими и узме маха.

О Божићу 857. године на патријаршијски престо у Цариграду ступио је патријарх Фотије, а у априлу 858. године на папски трон у Риму попео се папа Никола. Оба ова човека одликовали су се снагом духа и чврстином воље.²⁶⁾ Дочим се устоличио, папа Никола, узео је на себе да докаже канонску заснованост идеје о папском примату коју је посејао папа Адријан. Он ће доказ зато потражити у Псеудоисидоровим декретима и читавом свету као божански налог објавити следеће: папа римски има сву пуноћу власти како у судским, законодавним и административним питањима све цркве. Исто тако, утврдио је, он ту пуноћу и непогрешивост има и у питањима вере и морала; он је епископ све васељенске цркве, а сви други епископи само су његови опуномоћеници и намесници као што је он намесник Христов на земљи и, према томе, он је и изнад васељенских сабора чији закључци постају обавезни када их он потврди.²⁷⁾

Политичке прилике на Западу, нарочито слабост наследника Карла Великог, помогле су папи Николи да на Западу наметне теорију о папству. На Истоку су ствари стајале другачије. На највишем епископском престолу стајао је Фотије, с не мање енергије и одлучности да узврати противнику из Рима. Започела је жестока борба која ће имати далекосежне последице по читав хришћански свет. Нарочито ће словенски народи и њихове земље осетити сву фаталност ове борбе.²⁸⁾

Свршило се тако да је папа, на сабору у Риму 862. године, одузео Фотију звање патријарха. Фотије је узвратио сазивањем сабора у Цариграду 867. године и прогласио Николу одељеним од цркве. Расцеп у цркви већ тад је био готова ствар. Николин наследник, Адријан II, кренуо је стопама свог претходника. До затишја је дошло кад је овог заменио папа Јован VIII, који је за тренутак одступио од смера својих предчасника. Није га на то понукала брига за јединство и пуноћу цркве, већ спољашња опасност. Сарацени су се искрцали у јужној Италији и њему је требала војна помоћ са Истока, као и време да се на Западу утврди моћ новог цара који ће

26) Георгије Острогорски, Исто, стр. 224.

27) Петр Смирнов, Исто, стр. 116, 117.

28) Никодим Милаш, Исто, стр. 69.

свагда бити одан Риму. Поради овог су отправљени посланици у Цариград, са предлогом да се ту састане један општи сабор којим би се успоставило црквено јединство, а све од раније да се преда забораву. Сабор је одржан у Цариграду 879. године. Успостављено је јединство између Рима и Цариграда и настао је између њих мир. Али тај мир и јединство трајали су таман толико колико и разлози који су папу определили да их затражи. Кад су се политичке прилике измениле, кад је опасност минула и кад се нису испунила очекивања да ће му за учињени мир бити дарована Бугарска, променила се и политика овог папе. Он се вратио на пут својих претходника и мира између Рима и Цариграда нестало је заувек.

По мишљењу неких историчара западне цркве, којима ауторитет признају и западни богослови, какав је Fleury, овакви папски захтеви произилазе из њихових амбиција у погледу вршења световне власти. Сличних амбиција није било међу епископима источне цркве јер они никакве световне власти нису имали. Никада нису посегнули за некаквим лажним декретима по основу којих би захтевали световну власт за себе, било да је непосредно врше или да им се њени носиоци покоравају. Између осталог и зато што је грчки свет, за разлику од оног на западу, био далеко образованији, свако је могао читати Свето писмо и каноне светих отаца и знати шта они налажу. Западни владаоци били су обичне незналице, веровали су свему што су им латински попови говорили, без било какве могућности да им у било чему словом противурече или оспоре аутентичност докумената који су се одједном појавили у папским рукама. Они су били далеко од тога да би себи или латинским фратрима могли поставити питање, како то чини овде поменути историчар, питајући: „Па је ли могуће, да се у XI веку открила нека мудрост, која је непозната била свима пређашњим вековима?“²⁹⁾ А кад је просвећеност на Западу оспособила људе да, упућени у верска питања, уоче незаконите претензије и одступања од изворних начела на којима почива хришћанска вера и организација хришћанске цркве, папство је одговорило жестоким мерама инквизиције.³⁰⁾

Да се сви људи нису држали папске ортодоксије казују не само многи отпори и побуњенички покрети чију појаву ни сва суровост инквизиције није могла запречити, већ и уложени напори водећих

29) Никодим Милаш, Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба, Београд, Прва удеоничка штампарија, 1889, стр. 13.

30) Петр Смирнов, *Исто*, стр. 118.

римокатоличких теолога, попут Анселма или Томе Аквинског, да хришћанско учење подупру рационалним доказима заснованим на искуственој основи. Све то казује да римски образац религијског веровања није имао општу подршку – нешто што се подразумева: „Јер, људи обично не троше много труда на покушаје да докажу нешто што је општеприхваћено као истинито“.³¹⁾

Идеја о хармонији две власти, где се у духовним стварима цар подређује папи, а у стварима земаљским папа цару, како би једна и друга служиле хришћанском идеалу спасења, није се испунила у историјском животу. Те две власти су иступиле као огорчени противници чије су огорчене борбе испуниле велики период европске историје. А та историја најмање је била мирна, а мотиви њених актера најмање хришћански.

Концепција по којој би црквена и државна власт морале остати одвојене, свака у свом делокругу и са својим достојанством показала се неодрживом. Границу између две власти, по којој би црква имала власт у свим стварима које се тичу спасења људске душе, а држава у пословима који се тичу осигурања земаљских добара и њихове расподеле, у теорији је лако повући. Али, кад ту границу треба практично применити, тумачења су била крајње произвољна. Папа (Гргур VII) се није задовољавао моралним приматом који му даје Августин, већ захтева за себе и политички и правни примат, он захтева да буде и врховни судија и врховни ленски господар, а цареви и краљеви његови вазали. Он се проглашава намесником Божјим и посредником између неба и земље. По том становишту, које је одлучно заузео Бонифације VIII, изнад њега је једино Бог и свака власт земаљска мора му бити подложна. И духовни и световни мач морају бити у власти папе. Духовним мачем руководи сама црква, световни се оставља земаљским властима да га користе, али онако како папа наложи, по његовој оцени и наредби. У панегирицима папи, од стране римокатоличких теолога, готово се понављају речи које су негдашњи римски оратори упућивали својим цезарима, обоготворавајући их. „Цар света“ – говори оратор Трајану – „од сада је слободан и избављен од брига које почивају на божанству; он се сада бави само бригом о небесима, од оног времена кад је теби поверио да га представљаш пред људским родом“.³²⁾

31) Тревор Линг, *Исто*, стр. 332.

32) Плиније, Писма – Према: Л. Тихомиров, Монархија, Београд, Укронија: Логос, 2008, стр. 113.

Сукоб између присталица апсолутне папске власти и присталица самосталности државне власти у световној сфери, а чије је поприште била Италија, познат је као сукоб гвелфа и гибелина. Са страшћу једне велике и осетљиве душе, која није могла остати равнодушна на несреће и патње свог времена, умногоме проузроковане папском амбицијом на световну власт и сукобима који су одатле потекли, проговорио је Данте Алигијери. Он је најистакнутији представник гибелинског схватања. Бонифације VIII за себе је устврдио: *Ego sum Caesar, ego sum Imperator!* Овог папу, зарад тога што је издао хришћанску идеју спаса зарад земаљске власти и богатства, Данте Алигијери ће преселити у пакао. Дантеово полазиште је да дух и материја представљају два засебна животна круга, с посебним својствима и посебном логиком, али су оба изишла из истог божанског крила и сваки је, на свој начин, у служби Божје воље. Пред човеком постоје два циља којима тежи: „срећи у овом животу, која се састоји у практиковању властите врлине, коју симболизује Земаљски рај; и срећи у вечном животу, која се састоји у уживању божанске визије до које се властитом врлином не можемо успети без помоћи светлости Божје, и која се подразумева под рајем Небеским“.³³⁾

Из ове поставке следи и теза о паралелном постојању, немешању и међусобној независности, две власти: духовне и световне. Између ове две власти не постоји однос упоредив са сунчевом и месечевом светлошћу где би духовна власт била сунце од које световна власт добија своју светлост. Достојанство царства не долази од ауторитета понтифика.³⁴⁾ И једна и друга власт представљају сунце, два сунца на небу хришћанства: једно осветљава пут ка спасењу душе, а друго ка земаљској срећи.

Да све, па и религија, пропада напуштањем изворног начела, сматрао је још један од италијанских гибелина – Николо Макијавели. С погледом на оно што се догађало у римској цркви он каже: „А не може – вели он – бити бољи доказ о њезину опадању него кад се види како су народи који су најближи римској цркви, глави наше вјере, најмање религиозни. А тко помисли на њезине темеље, и види колико се од њих разликује садашње стање, зацијело ће сматрати да се приближила пропаст или бич Божији“.³⁵⁾ Римској

33) Данте Алигијери, Монархија, Београд, Укронија, 2004, стр. 175.

34) Исто, стр. 173.

35) Николо Макијавели, Расправе о првој декади Тита Ливија, I, 12, Изабрано дјело, Загреб, Глобус, 1985, стр. 176.

цркви и њеном свештенству, сматрао је Макијавели, Италијани дугују што су „постали безвјерци и зли“, али и још нешто, од тога горе, што је узрок њихове пропасти: „То је да је црква ову нашу земљу држала и да је држи у неслози“.³⁶⁾ Макијавели криви папску столицу што Италија никад није добила једног владоца и постала једном јединственом земљом. Сама није могла освојити Италију, а није дозволила другом да је освоји и обједини, па је земља без једног вође и потребног државног јединства постала пленом странаца. Ако бисте, указивао је, некој земљи послали римску курију, да тамо борави, учинили би сте јој већу несрећу него што би јој иједан догађај могао донети.³⁷⁾

Православна црква није могла другачије примити установу папства него је, у самом старту, осудити као установу против Јеванђеља. Због тога је православна црква, верна апостолском предању и старом реду, од папства прозвана јеретичком. То је био одговор Рима на ово противљење. Учинио је то први папа Лав XI половином XI века. С обзиром на положај, који је папа имао у оквиру римске цркве, било је јасно да ће га у изнетом ставу следити целокупна римска црква. Један од класичних римских богослова, којег држе светим, Бонавентура рећи ће да су православни, због тог што уче да Свети Дух исходи само од Оца, прави јеретици. Његово мишљење о православној цркви као јеретичкој остаће у римској цркви непромењено за сва потоња времена. Једино су спољашње околности, везане углавном за политичке прилике, могле бити узроком да се овај став јавно не износи, па би Рим, уместо да православну цркву назове јеретичком, милостиво умекшавао мишљење зовући је само шизматичком. Како су разлози били спољашњи, тако се и ово умекшавање могло чути у спољашњим контактима и изјавама намењеним спољашњости. У унутрашњим односима став који је заузео Бонавентура није се мењао. Сведоче то сви списи догматског и доктринарног карактера у којима се помиње православна црква. Да нема разлике између шизматика и јеретика и да су према томе православни чисти јеретици, слажу се римски филозофи, богослови и службено учење римске цркве.

У једном декрету флорентинског сабора казано је: „Света римска црква чврсто верује, да нико, који не припада католичкој цркви, не само незнабошци, него ни јудеји, ни јеретици, ни шизматици, не

36) Исто, стр. 177.

37) Исто.

могу ући у царство небеско, него ће сви поћи у вечни огањ, који је спремљен за ђавола и његове анђеле, ако се пред смрт не обрате тој цркви.“ А папа Пије IX, једном конституцијом из 1869. године, вели: „Проглашујемо, да великој екскомуникацији подлежу шизматици и сви они, који неће да признаду и уклањају се од послушности римског свештеника“. Римска црква, а ради отклањања шизме, установила је посебну мису коју њени свештеници морају периодично служити да нестане шизме, односно православне цркве.³⁸⁾ „Из свега овога – закључује Никодим Милаш – по учењу римске цркве следи, да они, који припадају православној цркви, гори су јеретици од самих протестаната, да су једнаки незнабошцима и јудејима, да им никаква спасења нема и да ће поћи у вечни огањ – јер не признају папе.“³⁹⁾

Може се понављати синтагма о „два плућна крила“ коју је изговорио Вјечеслав Иванов након службе у базилици Св. Петра у Риму, 14. марта 1926, изражавајући радост „што са оба плућна крила може удисати живи ваздух хришћанства“⁴⁰⁾ и тиме исказивати став о једном хришћанству и хришћанском јединству; то остаје само фраза. Поред различитих схватања појединих хришћанских појмова и питања, попут горе поменутих, постоје и наглашене разлике у самом приступу вери и њеним начелима које, упркос свим сличностима, због своје важности, јесу разлог „да су се два крила хришћанства развила у малтене посебне врсте религија“.⁴¹⁾

Вера: одредница националних идентификација

У сукобу Истока и Запада, Рима и Цариграда, словенски народи наћи ће се на обадве стране па „је у овому сузбоју двију себи противних културних сфера пао жртвом наш народ, да је један те исти народ у две ове велике струје салио своју повиест, да је източна страна народа под именом србским развила свој особени државни и културни живот, а западна под именом хрватским, да је једному постао Цариград метрополлом, а другому ... Рим.“⁴²⁾ Словенски народи наследили су и последице сукоба који је папском амбицијом на свеопшту власт замeтнут између Рима и Цариграда

38) Никодим Милаш, Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба, стр. 17.

39) Исто.

40) Томаш Шпидлик, *На изворима Европе*, Београд, Партенон, 2007, стр. 36.

41) Тадија Смичиклас, Исто, стр. XXIV.

42) Тадија Смичиклас, Исто, стр. XXIV.

и наставио се кроз повесно време. Без да се обрати пажња на узрок овог сукоба, његову жестину и последице, не може се проникнути ни у оно што је донела балканска историја.

Преко овог простора пролазила је граница између Западног римског царства и Византије, после ће то бити међа између римокатолицизма и источног православља. Супарништво између Рима и Константинопоља, који су се већим делом средњег века борили за утицај на овом простору, постало је израженије и сложеније доласком треће велике религије, ислама.

Турска држава, милет систем, давао је значајно место верским формацијама као главном носиоцу колективне идентификације, тако да су „политички релевантни идентитети дефинисани су верским речником“.⁴³⁾ У османлијском царству народи су груписани према верској припадности. Сви припадници исламске заједнице сматрани су једним народом. Турци су избегавали, нису ни волели, употребљавати своје етничко име. Реч Турчин за њих је био синоним за анадолијског сељака.⁴⁴⁾ „Тако се догодило да је посред јужнословенских земаља повучена линија која је, без обзира на снажне флукуације, углавном ишла Дунавом, Савом, Уном, Динарским планинама. Тај зид раздвајања поделио је српско-хрватски расни и језички комплекс у два дела, а његова сенка, у којој се одвијала језовита историја у трајању четири столећа, морала је на рубовима са обе стране као терет да притискује до у далеку будућност.“⁴⁵⁾

Мењале су се државе, пореци и режими, спољашњи живот је узимао другачије облике, мењао правце и смерове, али је унутрашњи живот, са својим веровањима, надама и страховима, остајао је на своме месту, непромењен. То „је потискивано у ону мрачну позадину свести где живе и превиру основна осећања и неуништива веровања појединих раса, вера и каста, и ту, привидно мртва и покопана, спремају за доцнија далека времена неслућене промене и катастрофе, без којих народи, изгледа, не могу да буду, а ова земља поготову“.⁴⁶⁾

43) Гер Дејзингс, Религија и идентитет на Косову, Београд, Библиотека XX век, 2005, стр. 47.

44) Милорад Екмечић, Дуго кретање између клања и орања, Београд, Завод за уџбенике, 2007, стр. 23, 24.

45) Иво Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, Београд, Просвета, 1994, стр. 26.

46) Иво Андрић, На Дрини ћуприја, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1965, стр. 191.

Само су природне катастрофе попут земљотреса или поплава, попут оне описане у Андрићевој *На Дрини ћуприји*, могле учинити да се припадници различитих верских заједница, барем на тренутак, осете људима од једне судбине. Историјске катастрофе их нису зближавале, већ су доносиле нове сумње и продубљивале стару мржњу. „Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живе под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свог духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назаком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака од њих је од нетрпељивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака из противног правца.“⁴⁷⁾

Балкански простор има ту несрећу да је граница између Истока и Запада. „Народи који живе на граници, међу два велика царства, ретко су верни икоме, а увек готови на издају“⁴⁸⁾ То је и разлог да су верски и етнички идентитети „често непостојани и слабо дефинисани и да се често догађају помаци и трансфери идентитета“⁴⁹⁾ Уочљиво је, исто тако, да је свака промена етничког идентитета условљена променом конфесионалне припадности.

Религија је и данас, упркос томе што многи људи нису претерано ревносни у упражњавању верских ритуала и придржавању верских прописа, остала важно мерило идентитета. Верски симболи и обичаји, иако се негују у резидуалним облицима, чине део националног наслеђа и као такви одређују мерила етничких идентификација на Балкану.

Литература

- Данте Алигијери, *Монархија*, Београд, Укронија, 2004.
- Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд, Просвета, 1994.

47) Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд, Просвета и др, 1992, стр. 245.

48) Милош Црњански, *Сеобе III*, Београд, Нолит, 1981, стр. 80, 81.

49) Гер Дејзингс, *Исто*, стр. 29.

- Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Нови Сад-Београд, Матица српска-Српска књижевна задруга, 1965.
- Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд, Просвета и др, 1992.
- Перо Гавранић, *Политичка повијест хрватског народа: од почетка до данас*, Загреб, Штампарија и литографија Албрехта, 1895.
- Радослав М. Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Геца Кон, 1921.
- Гер Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, Београд, Библиотека XX век, 2005.
- Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд, Завод за уџбенике, 2007.
- Ернст Јингер, „Гордијев чвор“, Чачак, *Градац*, год. 18/1990, бр. 92-94.
- Константин Леонтјев, *Византизам и словенство*, Београд, Логос-Ортодос, 1994.
- Тревор Линг, *Историја религије Истока и Запада*, Београд, Српска књижевна задруга, 1990.
- Луј Леже, *Словенска митологија*, Нова Пазова, Бонарт, 2003.
- Јован Мајендорф, *Византијско наслеђе у православној цркви*, Краљево, Епархија жичка, 2006.
- Николо Макијавели, *Расправе о првој декади Тита Ливија*, I, 12, *Изабрано дјело*, Загреб, Глобус, 1985.
- Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад, Издавачка књижарница А. Пајевића, 1901.
- Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба*, Београд, Прва удеоничка штампарија, 1889.
- Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, Народна књига: АЛФА, 1998.

- Тадија Смичиклас, *Повиест хрватска I*, Загреб, Матица хрватска, 1882.
- Пантелија Срећковић, *Историја српскога народа*, Београд, Краљевско-српска државна штампарија, 1884.
- Петр Смирнов, *Истори Христианскои православной церкви*, Москва, Крутицкое патриашее подворје, 1998.
- Лав Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија-Логос, 2008.
- Питер Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Београд, ПортаЛибрис, 2006.
- Мигел Де Унамуно, *О трагичном осећању живота*, Београд, Дерета, 1990.
- Самјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД, 1998.
- Владимир Ђоровић, *Покрети и дела*, Београд, Геца Кон, 1921.
- Милош Црњански, *Сеобе*, Београд, Нолит, 1981.
- Веселин Чајкановић, *Стара српска вера и митологија*, Београд, Српска академија наука и уметности-Српска књижевна задруга, 1994.
- Веселин Чајкановић, *О магији и религији*, Београд, Просвета, 1985.
- Томаш Шпидлик, *На изворима Европе*, Београд, Партедон, 2007.

Djuro Bodrozic

RELIGION AND IDENTITY IN BALKAN

Resume

In this article author presented a statement that people of Slavic south who settled down on Balkan peninsula are one homogeneous nation divided by religion. A proof that it is the word about one and same nation is their one identical pre-Christian era belief. At this point author presented a short digest of basic features of the old Slavic belief.

However, religious differences are not small differences, regardless of the fact that a statement regarding the small differences has been insisted upon, and these differences are greatest differences in human history. Due to this fact,

after these peoples found themselves of different sides following a conflict between Rome and Constantinople, there could not be said that they are one people, or that they could be one. Religion is not some external trait, but it is a soul of one society. It is sufficient to observe an example of Serbs and Croats and clearly notice that despite their homogeneity of origin and linguistic unity they have a different spiritual constitution which is best reflected in their literature heritage.

Their literature is different, because the literature does not derive only from the language and letters, but also from spiritual traits and features of some people's life. The literature is a mirror of the people's life. In the literature there are reflected the people's thought, aspiration and history, and direction of the people's development is engraved into the literature. Since all this has been different, these differences must have engraved such deep traces that it is necessary to make a conclusion that Serbian and Croatian literature are neither one and same literature, nor it could be one. And that both of these literatures were influenced more by some other literatures such as Greek, German, Italian or Russian ones, than they have mutually influenced each other.

Different way of life created different customs and so there is no familiarity in this field either. The soul of the people is reflected in the customs, too. Because each custom is created by some need, more spiritual than material one.

All these differences derive from the fact that religions of the Southern Slavs – Orthodoxy and Roman Catholicism are one religion only by name – Christianity. They are different religions in question, just like the Romans and Byzantines, from whom they adopted the religions, are different peoples and different worlds despite their same ethnonymes. This was the case in case of the issues of religion, too. Even when they mention some same notions, they understand them differently and there are strong differences in their approach to the religion itself and its postulates which, due to its importance, despite their all similarities are the reason why the two wings of the Christianity developed themselves into separate religions.

Emergence of Islam, a third great religion, on the Balkan peninsula additionally complicated relationships there and deepened religious divisions which became "a watershed of the nations".

It is very clear that without unity in the religion there could not be political unity and that the ways of these communities had been and remained "placed on different routes".

At this point the author also presented causes which led to the breakup of first-principle unity of the Christian ecumenon, of which the consequences have been felt all the way throughout history and which could have never be forgotten, because there is a famous statements that human societies have power of memory. "When facing some challenges, societies aim at reaching out for collective memory in order to find solutions which were proven to be successful in similar situations in the past, and then to adapt them to the new challenges."

This topic of the analysis could be classified into a tentative example in favor of an idea on social memory – cultural genes. "It was said long time ago: Rome does not sit still! This is also the reason that this topic has always been actual."

Key Words: Slavs, religion, nation, identity, Orthodoxy, Roman Catholicism, Islam.